

* * *

ПЕНЬО СТ. ПЕНЕВ

ЕТИМОЛОГИЧНИТЕ ЗАНИМАНИЯ НА ПЕТКО Р. СЛАВЕЙКОВ

PENYO ST. PENEV

PETKO R. SLAVEYKOV'S ATTEMPTS AT ETYMOLOGY

(Abstract)

Petko R. Slaveykov's literary and public activities were anchored in his belief that protecting the Bulgarian language during the National Revival was the main characteristic feature of the Bulgarian nationality. The article presents Slaveykov's attempts at explaining the etymology of non-transparent words, some of which are examples of folk etymology. The author was convinced that random and naïve interpretations in the spirit of folk etymology arose from chance sound coincidence. These should be considered as interesting significant manifestations of the national spirit.

Keywords: National Revival, Bulgarian language, Bulgarian nationality, national spirit, folk etymology

Разностранната обществена и книжовна дейност на възрожденеца Петко Р. Славейков е добре известна, той е бележит учител, поет, писател, журналист, книгоиздател, общественик. Това, което е по-малко известно и не е достатъчно популяризирано за този бележит възрожденски деец е, че той е един от най-значителните и най-заслужилите строители на новобългарския книжовен език (Георгиева 1983: 112). Струва ми се, че на тази страна от неговата огромна будителска и просветителска дейност не е отделено достатъчно внимание, защото няма никакво съмнение, че със своето богато творчество той се откроява като истински строител на новобългарския книжовен език.

Славейков не изпитва нито за миг колебание относно основата на изграждащия се през Възраждането книжовен език, за него тази основа е новобългарската. Със своята активна публицистична и литературна дейност, макар и непреднамерено, той се стреми да наложи тази основа.

От ранна младежка възраст той се впечатлява от наличната народна мъдрост в говоримия език, особено в речта на по-възрастното население, и

затова си поставя за цел да издири и събере народни умотворения, възприемани от него като истински езикови и фолклорни съкровища.

Той добре осъзнава нуждата от постоянно обогатяване на нашия език и за него непресъхващите извори за това обогатяване са народните умотворения.

Със събраното и записано от него огромно фолклорно богатство П. Р. Славейков съвсем естествено застава в подкрепа на тезата, че през епохата на Възраждането „народността“ е пряко свързана с идеята за опазване на националния език (Попов 1959: 143).

За творческата и обществена дейност на П. Р. Славейков е създадена огромна литература, тук се споменава малка част от значимите и стойностни изследвания: Б. Пенев III: 322–470; Динеков 1964а: 109–144; Динеков 1964а: 145–156; Попов 1959: 140–233; Иванова 1982: 227–233; Георгиева 1983: 112–115; Русинов 1989: 226–241; Арнаудов II, 1969: 203–366.

От създалия се още в детството навик да се вглежда във всичко, което го заобикаля, и особено в народния живот, се събужда у Славейков трайният интерес към народните умотворения, този интерес го съпътства до края на земните му дни. Затова с основание може да се твърди, че П. Р. Славейков заема много видно място сред събирачите на етнографски и културно-исторически материали (Арнаудов 1969: 348).

При записване на народните умотворби него го впечатляват наличните в тях непознати и не съвсем ясни по значение и произход думи. На тях той е посветил специални статии, в които се опитва да разтълкува значението им и да изясни техния произход. Освен от непознатите думи, Славейков трайно се интересува и от имената на селищата (ойконимите).

Сред писанията му с етимологични опити заслужава да се отбележат:

„Рупското или рупаланското българско население и наречие“ (Славейков 1882б: 463–473); „Няколко думи за Пловдив“ (Славейков 1882а: 81–88, 175–183, 286–289);

„Названието на Пловдив“ 1896: 1; „Статия (без заглавие) за произхода на името *русалка*“ (Славейков 1870: 504–507).

Заслужава да бъдат отбелязани и някои от неговите обяснения под линия в публикуваната ценна сбирка с пословици и поговорки: „Български притчи или пословици и характерни думи“ 1889–1897 (2003).

Похвална е инициативата на Славейков да съобщава в своите научни писания известните му и записани от него съществуващи народни етимологии (нататък НЕ) за непознати народни думи и за имена на селища. Той посочва много примери, в които „съзвучието на думите играе голяма роля“ и въз основа на това съзвучие „простий народ си съставя разни измишлявания и поверия“, които той не споделя, но смята, че е длъжен да ги извести (Славейков 1870: 505).

Примерите, които се привеждат в следващите редове, са обединени в две групи: неясни и непознати думи и селищни имена.

кукер 'човек, преоблечен в смешни дрехи'

~ сродно с *кук* 'крив, който се криви', прасродно с лит. *kai̯kas* 'караконджо', 'добър домашен дух-джудже'

~ сродно с *кука* от праслав. **kikā* 'нещо криво, изкривено' ~ БЕР III: 82–83, 83–84.

Слав.: **кукер** 'дух, стопанин на имота' извежда се от диал. *кукя* от *къща*, стб. кжшта (Славейков 2003: 167).

малакѓв, малакѓф 'вид женска пола с обръчи', балканско наименование на кринолина

~ вер. от МИ *Малаков* 'бастион в Севастопол'; от МИ във Франция или от фр. ЛИ ~ БЕР III: 625.

Слав.: „Що ще *малѓко* по дола? (реплика на един от героите в Славейковата комедия IV: 133)

~ сближ. с *малак* 'млад бивол' от тур. *malak* 'младо биволче' ~ БЕР III: 625.

рупци, рупалани 'жители на областта Ропката'

~ *рупа*, успор. форма *ропа* 'трап, яма, вдлъбнатина в земята' от прслав. **гѹра*, **ропа* от ие. кор. **гоу-* 'рия, ровя' срв. *рупец* – *рупци* 'човек от Родопите' ~ БЕР VI: 322, 346, 348.

Слав.: от *рупа, ропа* 'дупка, трап, яма' 1882: 466.

Слав. НЕ: от името на планината *Родопа, Рудопа, рудопци* > *рупци* (Славейков 1882б: 464)

~ от *руп* 'стара пара, четвърт грош' (християните трябвало да плащат *харач* 'вид данък' по *руп*, т. е. по 10 пари (Славейков 1882б: 464).

русалка 'горска и водна самодива'

~ производно от *русѓля, русѓля* 'празник на Св. Дух, Русалска неделя'

~ заета чрез гр. посредничество от лат. *rosalia, rosaria*, първоначално 'празник на розите'

~ срв. и стб. **Роусалня, роусалька** заета от лат., а не от руски език ~ Дукова 1981: 151.

Слав.: сближава го с *реса* 'тичинка', 'класче от цветове на: орех, леска, върба', от кор. на глаг. *изресявам* 'пушам реса' (Славейков 1870: 505)

~ *реса* е от прслав. **ręsa* вер. от *rędsā*, произв. от **rędъ*, стб. **радъ** 'ред' ~ БЕР VI: 229–231.

Калофер, Сели 'град' в Карловска околия, Пд.

~ по ЛИ *Калофер, Калифер* войвода от *калоферче* 'кичест карамфил *Chrysanthemum balsamita*'

~ Според Миков (Миков 1943: 227) градът е наречен на цветето *калофер*, *калопер* ~ БЕР II: 174.

Слав.: сближено с *Кара Верия*, от *Верея, Берое* – дн. град Стара Загора (по предание бежанци от Верея, Берое заселили подбалканския градец). Такова мнение, изказано от Славейков, е записал К. Иречек в своя „Дневник“, I, 1995: 145.

Манчев чал, МИ 'хълм', неуточнено, вер. име на Пловдивски хълм, тепе.

~ от тур. *çal* 'планински връх, връх с паша' от кор. *kēl- : kōl- 'издигам се' ~ Младенов 1941: 678.

Слав.: може би от кор. *чал-*, *чял-* : *чел-*, от което е *чело* в *челник* 'началник' (176)

~ стб. *чело*, **чельннкъ*, от прслав. *čelo* с основа на *-es-*, сравнява се с гр. *κολλωνός* 'хълм', лат. *celsus* 'висок' ~ Фасмер IV, 327.

Одрин, СелИ 'град' в Източна Тракия

~ стб. **Одринъ** от гр. *ἡ Ἀδριανὸν πόλις* 'Адрианополис', 'Адрианов град' ~ БЕР IV, 806.

Слав. НЕ: **Одрин** от *одрисци*, *одрисци* – име на тракийско племе (в града живеели одрисци) (Славейков 1882а: 288).

~ племенното название е етникон от името на града, от ие. **udr-* *wnt-* *ya* 'воден' ~ Георгиев 1977: 88.

Павелско, СелИ 'село' Асеновградска околия, Пд

~ от ЛИ *Павел*, вер. от прил. *Павель* от *-jъ* в елиптическото съчетание *Павелско село*; ЛИ *Павел* от лат. *Paulus* 'малък', име на християнски апостол ~ Илчев 2012: 498.

Слав. НЕ: ЛИ **Павеле**, **Павле** от *пахле* 'охлюв, пължок, плужек' (Славейков 1882а: 287).

Пловдив, **Плодин**, СелИ 'град' варианти на СелИ *Пловдив*

~ от трак. *Pulpudeva*, превод на гр. *Philippopolis*, букв. 'град на Филип' ~ БЕР V: 357.

Слав. НЕ: от кор. в **пловка** 'домашна птица, шатка' (Славейков 1882а: 286)

~ *пловка*, *пловък* 'паток' произв. от основа на *пловя*, стб. *пловѣти*, *пловѣж* от ие. **plou* ~ БЕР V: 358.

Севлиево, СелИ 'град', център на бивша околия, Габровско

~ от диал. *севлия* < *селвия* 'раст. Кипарис, *Cupressus sempervirens* 'миризливо високо дърво' чрез тур. *selvi* от перс. *serw* ~ БЕР VI: 601

Слав.: вер. от *Сърбиево*, *Сърбието*, *сърб-бегли* от кор. на етнонима *сърб-*, *сърбин* (Славейков 1882а: 180)

~ етнонимът *сърбин* от прслав. **srъbъ* е с неясна етимология, първоначалното значение на *srъbъ* 'съюзник' ~ БЕР VII: 674.

Станимака, СелИ 'град', център на бивша околия, Пловдивско, старото име на Асеновград

~ от гр. *Στεννιάχος* 'бой, битка в теснина, теснобранство' от гр. *στενός* 'тесен' и *μάχομαι* 'боря се' ~ Костадинов 1997: 151.

Слав. НЕ: **Стенимаха** – декомпозирано на 'стени' от 'стена' и *маха* от *мъх* – 'мъхнати стени' (Славейков 1882а: 288).

Хилбе, Хюлбя, СелИ 'град' варианти на името на град Пловдив ~ изопачени форми от *Филибе*, тур. название на гр. *Филипополис*, *Филипопол* 'град на Филип' ~ БЕР V: 357.

Слав. НЕ: уж осмислено от съчетанието **хула бѣ** или от *халуга*, *халачуга*, *лачуга*; стб. **халлѣга** 'ограда, плет' (Славейков 1882а: 289).

С основание може да се твърди, че П. Р. Славейков е един от най-подготвените събирачи на народни умотворения.

Заслужава още веднъж да се отбележи, че със събраното и записано от него словесно фолклорно богатство той съвсем естествено застава в подкрепа на тезата, че през епохата на Възраждането „народността е пряко свързана с идеята за опазване на националния език“, а езикът е най-важният признак на народността.

Освен това Славейков е наясно, че „съзвучието на думите играе голяма роля“ и въз основа на това съзвучие „простий народ си съставя разни измишлявания и поверия“ при опитите за тълкуване на тяхното потекло. Обикновено той не споделя тези случайни и наивни народни тълкувания, но смята, че е длъжен да ги запише и да ги съобщи, защото (макар и да не го е декларирал писмено) ги смята за значими прояви на нашата народна духовност.

ЛИТЕРАТУРА

Арnaudов 1969: *Арnaudов, М.* Творци на Българското възраждане, т. 2. Поети и герои. София, Наука и изкуство.

БЕР: Български етимологичен речник. Т. II, София, 1979; т. III, София, 1986; т. IV, София 1995, т. V, София 1996, т. VI, София 2002. Издателство на БАН.

Георгиев 1977: *Георгиев, В.* Траките и техният език. София, Издателство на БАН.

Георгиева 1983: *Георгиева, Е.* Петко Р. Славейков и българският книжовен език. – В: Съвременният български книжовен език. Поредица знания за езика, т. 4, София, Народна просвета.

Диников 1964а: *Диников, П.* Поезията на П. Р. Славейков. – В: Възрожденски писатели. София, Наука и изкуство.

Диников 1964б: *Диников, П.* Прозата на П. Р. Славейков. – В: Възрожденски писатели. София, Наука и изкуство.

Дукова 1981: *Дукова, У.* Двойно заемане при някои християнски понятия в балканските езици. – Съпоставително езиковедие, № 3–5, с. 150–152.

Иванова 1982: *Иванова, К.* Петко Рачов Славейков. – В: Строители и ревнителите на родния език. Пантеон. София, Наука и изкуство.

Иречек 1995: *Иречек, К.* Български дневник, т. 1 (1879–1881); второ фототипно издание, София, Наука и изкуство.

Миков 1943: *Миков, В.* Произход и значение на имената на нашите градове, села, реки, планини и места. София.

Младенов 1941: *Младенов, Ст.* Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София, „Христо Г. Данов“.

Парашкевов 2013: *Парашкевов, Б.* Народни етимологии. Думи и имена с вторична семантична и морфологична мотивация. София, Изток–Запад.

Пенев 1977: *Пенев, Б.* История на новата българска литература. Т. 3. София, Български писател.

Попов 1959: *Попов, К. П.* Лексика и фразеология на П. Р. Славейков. София, Наука и изкуство.

Русинов 1989: *Русинов, Р. П. Р. Славейков.* – В: История на новобългарския книжовен език. София, Издателство на БАН.

Славейков 2003: *Славейков, П. Р.* Български притчи или пословици и характерни думи. София, „Захарий Стоянов“ (първо издание, ч. I, Пловдив, 1892; ч. II, Пловдив 1897).

Славейков 1979: *Славейков, П. Р.* Малакова (комедия). – В: Съчинения, т. IV. София, Български писател, с. 127–140.

Славейков 1870: *Славейков, П. Р.* Мнение за произхода на думата „русалка“ (б. з.). – Читалище, кн. 5, с. 504–507.

Славейков 1882а: *Славейков, П. Р.* Няколко думи за Пловдив. I. Названието на Пловдив. – Наука, № 1, с. 81–88; № 2, с. 175–183; № 3, с. 286–289.

Славейков 1882б: *Славейков, П. Р.* Рупското или рупаланското българско население и наречие. – Наука, № 5, с. 463–473.

Фасмер 1987: *Фасмер, М.* Этимологический словарь русского языка, т. IV. Москва, Прогрес.

✉ *Проф. д-р Пеньо Ст. Пенев*

Катедра по общо езиковедие и история на българския език
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
ул. „Цар Асен“ № 24, 4000 Пловдив, България

✉ *Prof. Penyo St. Penev, PhD*

Department of General Linguistics and History of Bulgarian Language
Paisii Hilendarski University of Plovdiv
ul. Tsar Asen 24, 4000 Plovdiv, Bulgaria